

Roman Nir

Międzynarodowa bibliografia religioznawstwa

Collectanea Theologica 47/1, 219-224

1977

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KS. ROMAN NIR, LUBLIN

MIĘDZYNARODOWA BIBLIOGRAFIA RELIGIOZNAWSTWA

Z serii międzynarodowych bibliografii doszła nowa pozycja informująca o piśmiennictwie religioznawczym¹. Celem bibliografii religioznawstwa, w opracowaniu Josepha F. Mitrosa (polskiego jezuitę, wędźnia Dachau, obecnie przebywającego w USA), jest dostarczenie dobrego przewodnika po literaturze dla naukowców i studentów interesujących się religioznawstwem.

We wprowadzającej części książka podaje rozwój zorganizowanej, a później zinstytucjonalizowanej metody badania, studiów, ich ważności oraz charakterystyki i sposobu postępowania w studiach i badaniach religioznawczych. Autor podaje wybraną i bardzo dobrze sklasyfikowaną bibliografię wielkich religii światowych. Bibliografia obejmuje religie ludów pierwotnych i starożytnych z wielkimi religiami Indii, Chin, Japonii, islamu, judaizmu, chrześcijaństwa wraz ze starożytnymi religiami Mezopotamii, Egiptu, Grecji i Rzymu. Odnosnie chrześcijaństwa, bibliografia obejmuje jego historię, odłamy, różne aspekty życia; szczególna uwaga poświęcona jest jego początkom w formie studiów biblijnych i patrystycznych. Z punktu widzenia selekcji — bibliografia informuje o podręcznikach o charakterze ogólnego religioznawstwa, o czasopismach, o źródłach pierwotnych i wtórnych. Wybór książek opiera się na ich wartości, ważności i możliwości łatwego otrzymania. Pozycje, posiadające wybitne znaczenie dla poszczególnej dyscypliny teologicznej, zaopatrzył autor w krótkie adnotacje. Materiał do bibliografii dostarczyły zbiory bibliotek wyznaniowych, jak również zbiory bibliotek państwowych na Zachodzie.

Na początku wyjaśnienie pojęcia religioznawstwa. Definicje można podzielić na trzy główne kategorie, w zależności od filozoficznych założeń ich autorów. Jedna grupa definicji, o charakterze negatywnym, odzwierciedla radykalne odrzucenie religii w imię nauk przyrodniczych i społecznych. Inna grupa ukazuje apologetyczny charakter i postawę ich autorów, opartą na teologii egzystencjalnej, personalistycznej lub transcendentalnej filozofii. Wreszcie ostatnia grupa definicji religii jest wynikiem rozwoju serii nauk empirycznych religijnych, takich jak historia, fenomenologia i socjologia religii. Te rozróżnienia są ważne w odniesieniu do klasyfikacji literatury, a z drugiej strony — by wskazać w bibliografii jakie zjawiska będą uważane za religijne, by je studiować i rozumieć.

Religię można rozpatrywać z punktu widzenia subiektywnego, jako postawę wewnętrzną albo jako doświadczenie, albo z punktu widzenia obiektywnego, jako rodzaj wyrażenia wewnętrznego przeżycia. Religia w tym pierwszym sensie uważana jest przez literaturę jako odpowiedź człowieka na wezwanie „Świętego” lub „Boga”, w którego wierzy, że realnie istnieje i dzia-

¹ Joseph F. Mitros, *Religions. A Select, Classified Bibliography*, Louvain 1973, Editions Nauwelaerts, s. 435.

ła. Jest to odpowiedź „całego” człowieka, a więc jego rozumu, woli i uczuć. Odpowiedź ta jest uroczysta, gorąca, impulsywna, dostarczająca potężnego źródła pobudek i natchnień do różnorodnych przedsięwzięć człowieka w służbie Boga i ludzi. Czasami nazywana jest orientacją człowieka w kierunku Boga.

Religia z punktu widzenia obiektywnego może być opisana jako całość wierzeń, zasad, praw, reguł zachowania i rytuałów, regulujących stosunek człowieka do świętości lub Boga, albo krócej — jako całość wiary, przepisów i kultu. Religia w tym sensie jest różnorodnym wyrazem religijnego doznania, wyrazem, który przyjmuje formę myśli (wiedza religijna, mity, doktryny, Pisma św., tradycje, wierzenia itd. dotyczące Boga, człowieka i świata) lub formę czynu (rytuał, życie moralne, społeczne i religijne), wreszcie formę religijnego związku, zjednoczenia. Literatura przedstawia wyżej wymienione zjawiska z punktu widzenia historycznego, fenomenologicznego, psychologicznego lub socjologicznego. Prace historyczne badają różne formy wiedzy religijnej, służby społecznej i religijnej, zajmują się stowarzyszeniami i instytucjami religijnymi. Ustalają pewne określone formy, wspólne wszystkim religiom.

Metody badawcze religioznawstwa

Z kolei autor zastanawia się nad metodami pracy naukowej w studium religioznawstwa. Pierwszym krokiem jest studium filologiczne — studium języka oryginalnego, którym są spisane dokumenty, następnie trzeba ocenić ich autentyczność, ich historyczną pewność i wiarygodność, wreszcie ustalić ich oryginalny sens i znaczenie. Służą temu krytyczne studia tekstu. Krytyka tekstu stara się odtworzyć słowne ujęcie oryginalnego rękopisu, krytyka literacko-historyczna próbuje ustalić osobę autora lub redaktora i jego źródła, miejsce i czas pisania, cel dzieła. Literacko-historyczny krytycyzm ustala typ dokumentu lub książki, czy są to poezje, czy proza, mit, legenda, przepowiednia, zaklęcia, liturgia, apokalipsa, dramat, parabola, alegoria, list, kronika, prawo, zwyczaj itd. Religia jest zawsze integralną częścią kultury, z której pochodzi i w której się rozwija, może być odpowiednio rozumiana tylko w obrębie tej kultury, pod której wpływem się znajduje. Biorąc pod uwagę fakt, że kultura jest całością wyuczonych wzorów zachowania się charakterystycznych dla członków danego społeczeństwa trzeba badać historyczno-kulturalne środowisko religii. Badając daną religię, konieczne trzeba uwzględnić literaturę opisującą warunki ekonomiczne, społeczne, polityczne, intelektualne, literackie, lingwistyczne, historyczne danego środowiska. Często musimy przeglądać literaturę pomocniczą z archeologii, numizmatyki, paleografii, epigrafii, literatury porównawczej, historii sztuki, architektury, geografii, socjologii. Historyk religii nie może ograniczyć swej wiedzy tylko do literatury tej religii, którą jest zainteresowany. Musi znać całą historię różnych religii i kultur, by móc rozróżnić uniwersalne wzory, prawa, wzajemne wpływy. Z powyższych stwierdzeń jasno wynika, że żaden badacz nie jest w stanie opanować tych wszystkich nauk, ani opanować całej literatury i dlatego konieczne są przewodniki po literaturze w postaci dobrych zestawień bibliograficznych.

Filozofia religii odgrywa najważniejszą rolę w studium religii i w jej zrozumieniu i ocenie. Tradycyjnie, filozofię religii uważa się za analityczne badanie i krytyczną ocenę ogólnego przedmiotu religii, jej charakteru, funkcji, natury, wartości religii. Bada problem Boga i jego istnienia, problem człowieka, jego naturę, jego nadzieje, przeznaczenie, sens istnienia człowieka, stosunek etyki i religii, bada problem zła, język religijny wierzącego itd. Z postawionych problemów widać, że badacz musi dysponować obszerną literaturą, co wymaga długiego czasu studiowania.

Podział bibliografii

Całość literatury religioznawczej została rozplanowana i sklasyfikowana w następujących częściach i rozdziałach. Część II: **podręczniki z zakresu religioznawstwa**. Rozdział IV. **Podręczniki ogólne**. 1. Podręczniki ogólne, katalogi, a) angielskie, b) w innych krajach: francuskie, niemieckie, włoskie, hiszpańskie. 2. Encyklopedie i atlasy, a) angielskie, b) w innych krajach: francuskie, niemieckie, włoskie, hiszpańskie. Rozdział V. **Indeksy**. 1. Indeksy czasopism. 2. Bibliografie czasopism, a) ogólne, międzynarodowe, angielskie, niemieckie, włoskie, hiszpańskie, b) indeksy czasopism religioznawczych. Część III. **Religie niechrześcijańskie**. Rozdział VI. **Studia ogólne**. 1. Źródła bibliograficzne. 2. Studia obejmujące całość problematyki. 3. Święte pisma światowych religii. 4. Wiedza o religiach: fenomenologia religii, psychologia religii, socjologia religii. 5. Natura, charakter i pochodzenie religii niechrześcijańskich. Rozdział VII. **Religie pierwotne**. 1. Bibliografie. 2. Prace obejmujące całość zagadnień z religii pierwotnych. 3. Antologie. 4. Liturgia przeżyć religijnych. 5. Rozmieszczenie geograficzne religii pierwotnych, a) prace ogólne, b) Afryka, c) Ameryka, d) Azja — Oceania, e) Australia, f) Europa. Rozdział VIII. **Hinduizm**. 1. Bibliografie. 2. Studia obejmujące całość problematyki, a) kultura, b) systemy filozoficzno-teologiczne. 3. Literatura religijna, a) wydania zbiorowe, b) specjalne pisma, aa) Weda, bb) Upaniszady, cc) Mahabharata, dd) Ramajana, Walmiki, ee) Bhagavadgita, ff) Wedanta, gg) Yoga. 4. Teizm. 5. Nowoczesny hinduizm. Rozdział IX. **Buddyzm**. 1. Bibliografie. 2. Studia obejmujące całość buddyzmu. a) studia wstępne, b) encyklopedie. 3. Literatura buddyjska, a) antologie ogólne, b) studia obejmujące całość pism, c) buddyzm Hinajana, aa) teksty, bb) studia wstępne, cc) Dhammapada, dd) Milindapanha, d) buddyzm północny (Mahajana), aa) teksty, bb) studia wstępne, cc) buddyzm tybetański, dd) buddyzm Zen (Ch'an), ee) Prajna-Paramita Sutras — antologie, wstępy, ff) Lotus Sutra — Saddharma Pundarika Sutra, gg) Vajracchedika Diamond Cutter, hh) Bodhicaryavatara Shantideva, ii) teksty mongolskie, jj) buddyzm chiński (Mahajana). 4. Budda. Rozdział X. **Jainizm**. Rozdział XI. **Religie chińskie**. 1. Bibliografie. 2. Studia obejmujące całość problematyki, a) kultura, b) systemy filozoficzno-teologiczne. 3. Konfucjanizm, a) prace wprowadzające, b) pisma Konfucjusza, c) neokonfucjanizm. 4. Rywale konfucjanizmu: mohizm, legalizm i hedonizm. Mo Tzu or Mo Ti — mohizm, Han Fei Tzu — legalizm, Yang Chu — hedonizm. 5. Taoizm, a) studia obejmujące całość problematyki, b) pisma taoistyczne ogólne, Tao Te Ching, Chuang Tzu, Liech Tzu. 6. Buddyzm. Rozdział XII. **Religie japońskie**. 1. Bibliografie, czasopisma. 2. Studia obejmujące całość problematyki, a) kultura, b) religie. 3. Buddyzm. 4. Konfucjanizm. 5. Shinto. Rozdział XIII. **Judaizm**. 1. Bibliografie. 2. Studia obejmujące całość problematyki, a) studia wstępne, b) encyklopedie. 3. Starożytne studia judaizmu, a) wprowadzenie do tekstów niebiblijnych — literatura rabinistyczna, b) teksty niebiblijne literatury rabinistycznej. 4. Judaizm i hellenizm. Rozdział XIV. **Islam**. 1. Bibliografie. 2. Studia obejmujące całość problematyki, a) encyklopedie, atlasy, b) kultura, c) teologiczno-filozoficzne systemy. 3. Kult, życie religijne. 4. Mahomet. 5. Koran, Hadith. 6. Teologia i filozofia. 7. Sekty. 8. Nowoczesny islam. Rozdział XV. **Religie starożytne**. 1. Egipt i środkowy Wschód — Egipt — środkowy Wschód. 2. Starożytna Persja. 3. Grecja i Rzym. Część IV: **Chrześcijaństwo**. Rozdział XVI. **Chrześcijaństwo rzymskokatolickie**. 1. Historia Kościoła, a) podręczniki, teksty źródłowe do historii Kościoła, historiografia, b) historia czasów starożytnych, c) historia średniowieczna, podręczniki i źródła, podręczniki szkolne, herezje i inkwizycja, Bizancjum, c) historia nowożytna. 2. Sobory powszechne, a) źródła i opracowania, historia i teologia soborów, b) Sobór Trydencki, c) Watykański I, d) Watykański II, bibliografia. 3. Papieże, a) źródła, wy-

powiedzi papieży, b) papieże czasów starożytnych, c) papieże czasów średniowiecznych, d) papieże czasów nowożytnych. 4. Biskupi. 5. Historia doktryn chrześcijańskich, a) rozwój nauki chrześcijańskiej w czasach starożytnych, b) rozwój nauki chrześcijańskiej w czasach średniowiecznych, c) rozwój nauki chrześcijańskiej w czasach nowożytnych. 6. Archeologia, architektura i sztuka chrześcijańska, a) opracowania ogólne tych dziedzin dotyczące czasów starożytnych, b) studia średniowieczne, renesans, barok, rokoko, c) studia czasów nowożytnych. 7. Liturgia. 8. Teologia moralna, a) teologia moralna w czasach starożytnych, b) teologia moralna w czasach średniowiecznych, c) teologia moralna w czasach nowożytnych. 9. Ascetyka i mistyka chrześcijańska, a) studia ogólne tych zagadnień, b) monastycyzm, c) hagiografia. 10. Misje chrześcijańskie. 11. Ekumenizm. 12. Prawo kościelne, a) studia ogólne z prawa kościelnego, podręczniki i ogólne wstępy, b) historia prawa, c) źródła. 13. Laicy. 14. Kler. 15. Kuria rzymska i kolegium kardynałów. 16. Władza w Kościele. **Rozdział XVII. Chrześcijaństwo protestanckie.** 1. Okres przed reformacją. 2. Reformacja, a) źródła bibliograficzne, b) studia ogólne dotyczące reformacji, c) źródła. 3. Luter i reformacja w Niemczech, a) źródła bibliograficzne, b) studia ogólne dotyczące tego zagadnienia, c) monografie. 4. Kalwin i kalwinizm, a) Kalwin, b) prace ogólne, c) kalwinizm. 5. Zwingli, prace. 6. Hugonoci. 7. Reformacja w Anglii i Szkocji, a) Anglia, b) Szkocja. 8. Reformacja w innych krajach europejskich. 9. Historia protestantyzmu, a) studia ogólne z historii protestantyzmu, b) XIX- i XX-wieczny protestantyzm w Europie, c) religia w czasach nowożytnych w Anglii, aa) studia ogólne z tego zakresu, bb) duch oxfordski, d) późniejsze Kościoły protestanckie, aa) metodyści, bb) ewangelicy, cc) unitarianie-socynianie, dd) purytanie, ee) kwakrzy, e) protestantyzm w Niemczech w czasach nowożytnych, f) protestantyzm w Ameryce, aa) źródła bibliograficzne, bb) studia ogólne dotyczące tego zagadnienia, cc) teologia śmierci Boga. **Rozdział XVIII. Chrześcijaństwo prawosławne.** 1. Źródła bibliograficzne. 2. Studia ogólne dotyczące tego zagadnienia. 3. Liturgia prawosławna, ascetyka i mistyka, teologia, a) liturgia, b) ascetyka i mistyka, c) teologia. 4. Historia chrześcijaństwa prawosławnego, a) historia ogólna, b) Grecja, c) Rosja. **Rozdział XIX. Chrześcijaństwo a inne religie.** 1. Źródła bibliograficzne. 2. Studia ogólne dotyczące tych zagadnień. **Część V. Studia patrystyczne.** **Rozdział XX. Studia ogólne obejmujące całość problematyki.** 1. Źródła bibliograficzne. 2. Encyklopedie, atlasy. 3. Podręczniki. 4. Teksty patrystyczne, teksty oryginalne, nowy Migne, pomoce lingwistyczne, tłumaczenia, antologie, tłumaczenia na język angielski, dokumenty. **Rozdział XXI. Historia doktryn wczesnochrześcijańskich.** 1. Studia ogólne dotyczące całości zagadnień. 2. Wyznania wiary i sobory powszechne, a) wyznania wiary, b) sobory. 3. Poszczególne doktryny, a) doktryny dotyczące Boga, b) chrystologia i soteriologia, aa) chrystologia, bb) soteriologia, c) łaska, sakramenty i kult, aa) łaska, bb) sakramenty i kult, chrzest i bierzmowanie, liturgia eucharystyczna, kult, pokuta i ostatnie namaszczenie, praca duszpasterska, duchowieństwo, zakony, małżeństwo, opracowania ogólne, d) eklezjologia, e) eschatologia, f) mariologia, g) filozofia Ojców Kościoła, h) ascetyka i mistyka, i) wiara, aa) Pismo św., bb) interpretacja Pisma św. 4. Rozwój dogmatów. **Rozdział XXII. Tło historyczne doktryn chrześcijańskich.** 1. Historia Kościoła. 2. Chrześcijaństwo a kultura klasyczna. 3. Wczesne chrześcijaństwo a judaizm. 4. Chrześcijaństwo a gnostycyzm. 5. Chrześcijaństwo a religie starożytne. 6. Chrześcijaństwo a państwo. **Część VI: Pisma Święte.** **Rozdział XXIII. Pismo święte — studia ogólne.** 1. Źródła bibliograficzne, a) Stary Testament, b) Stary i Nowy Testament, c) Nowy Testament. 2. Słowniki biblijne. 3. Oryginalne teksty drukowane, a) Stary Testament, b) Nowy Testament, c) wprowadzenie do tekstów Starego i Nowego Testamentu, Stary Testament, Nowy Testament. 4. Pomoce lingwistyczne,

a) Stary Testament: hebrajski i aramejski, b) Septuaginta i Nowy Testament: grecki. 5. Współczesne wydania angielskie, a) historia wydań, b) teksty angielskie i synopsy. 6. Wprowadzenie do Pisma św., a) Stary Testament, b) Nowy Testament, c) ogólne wprowadzenia. 7. Teologia biblijna, a) Stary Testament, b) Nowy Testament, c) zagadnienie historyczności Jezusa, d) wiara w zmartwychwstanie Jezusa. 8. Archeologia, geografia i historia biblijna. Rozdział XXIV. Pierwotne chrześcijaństwo na tle historycznym. 1. Starożytny judaizm pobiblijny, a) studia ogólne, b) odkrycia papirusów nad Morzem Martwym — Qumran, c) apokryfy — pseudoepigrafy Starego Testamentu. 2. Chrześcijaństwo pierwotne, judaizm i gnostycyzm, a) chrześcijaństwo pierwotne i judaizm, b) apokryfy Nowego Testamentu, c) gnostycyzm. 3. Tło Starego i Nowego Testamentu, a) tło Starego Testamentu, b) tło Nowego Testamentu. Rozdział XXV. Interpretacja Pisma św., zgodności i komentarze. 1. Interpretacje, a) ogólne (St. Test. i Now. Test.), b) Stary Testament, c) Nowy Testament. 2. Konkordancje hebrajskie, greckie, łacińskie, angielskie, hebrajsko-greckie, greckie — Septuaginta, grecki Nowy Testament, łacińska, grecko-angielska, angielska. 3. Komentarze, a) Stary Testament, b) Stary i Nowy Testament, c) Nowy Testament. Część VII: **Czasopisma**. Rozdział XXVI **Czasopisma z historii religii**. Rozdział XXVII. **Czasopisma i wydawnictwa ciągle z patrystyki i Pisma św.** 1. Czasopisma z patrystyki i historii Kościoła. 2. Pisma św. 3. Teologii. Wyżej podana klasyfikacja wyczerpuje w całości problematykę związaną z religioznawstwem.

Do bibliografii nie weszła polska literatura religioznawcza ani czasopisma teologiczne. Bibliografia jest bardzo przydatnym informatorem po rozległej literaturze religioznawczej dla badaczy i studentów. W Polsce dotąd nie posiadamy takiego informatora. Zajmujący się religioznawstwem mogą korzystać z ukazującej się bibliografii teologii i prawa kanonicznego². Posiadamy również bibliografię bibliografii teologicznej³. Gdy chodzi o literaturę zagraniczną, ukazuje się publikacja ks. Romana Nira pt.: *Zagraniczne bibliografie teologiczne*⁴.

Zestaw zagranicznych bibliografii teologicznych ks. Nira obejmuje pozycje wydane w ostatnich 30 latach, przy czym są pewne wyjątki, gdzie w celu ukazania całości danej bibliografii podano rok ukazania się tomu pierwszego. Natomiast w tych dyscyplinach teologicznych, w których nie wydano w ostatnich latach żadnych bibliografii, podano starsze bibliografie. Z tych względów w wielu wypadkach zamieszczono bibliografie z I połowy tego wieku.

Wykaz zagranicznych bibliografii teologicznych podzielony został na trzy zasadnicze części: 1. Religioznawstwo, 2. Teologia systematyczna, 3. Teologia praktyczna. Religioznawstwo obejmuje bibliografie ogólne teologii, bibliografie narodowe, czasopisma i encyklopedie, historię religii, teologii, bibli-

² J. Bar, A. Schletz, *Polska bibliografia teologiczna za lata 1940—1948*, Warszawa 1969, s. 210; J. Bar, R. Sobański, *Polska bibliografia teologii i prawa kanonicznego za lata 1949—1968*, Warszawa 1972, s. 455; *Polska bibliografia teologii i prawa kanonicznego za rok 1969*, pod red. J. Bara, J. Frankowskiego, Warszawa 1971, s. 168; *Polska bibliografia teologii i prawa kanonicznego za rok 1970*, pod red. J. Bara, Warszawa 1972, s. 80; *Polska bibliografia nauk kościelnych za rok 1971*, pod red. J. Bara, R. Sobańskiego, Warszawa 1973, s. 104; Zob. omówienie: R. Nir, *Polska bibliografia teologii i prawa kanonicznego za lata 1940—1970*, *Collectanea Theologica* 43 (1973) z. 4, 169—174.

³ R. Nir, *Polskie bibliografie teologiczne*, *Colloquium Salutis* 4 (1973) 247—268.

⁴ *Colloquium Salutis* 6 (1974) 291—322; tamże, 7 (1975) 327—353.

stykę, historię Kościoła, patrologię, historię zakonów, hagiografię i reformację. Teologia systematyczna obejmuje bibliografie dotyczące teologii fundamentalnej, ekumenizmu, teologii dogmatycznej, mariologii, teologii moralnej i teologii życia wewnętrznego. Teologia praktyczna objęła swym zasięgiem bibliografie z teologii pastoralnej, liturgiki, katechetyki, homiletyki, misjologii, muzykologii i prawa kanonicznego. W poszczególnych dyscyplinach nauk teologicznych zastosowano następujący układ: najpierw wymienia się bibliografię ogólną, potem encyklopedie i bibliografie szczegółowe oraz bibliografie osobowe teologów z tej dziedziny. W opisie poszczególnej pozycji bibliograficznej wymienia się pełny tytuł, rok początkowego tomu i bieżącego oraz — w miarę możliwości — zwięzły opis zawartości bibliografii. Wykaz jest pierwszą próbą informacji o zagranicznych bibliografiach teologicznych na gruncie polskim.